

کتابشناسی

شیخ محمد غزالی*

ترجمه، محمدعلی پورعقیل

نویسنده در مقدمه کتاب می نویسد: «در زمان اشغال مصر و حاکمیت اقلیت های سیاسی در سال های ۱۹۴۴-۱۹۴۹ میلادی که نژادپرستی اندیشه و قلم را نابود و حقوق و آزادی ها را از بین برده بود، این اوراق در معرض نابودی قرار گرفت و به رغم آنکه آثار فراوانی در زمان وحشت طراحی شده برای تخریب خانه ها و گشودن در زندان ها، از بین رفت؛ این اوراق از کام نابودی بیرون کشیده شد. در دو کتاب پیشین، بحث های فراوانی درباره حقیقت سیستم مالی در اسلام و یا آنچه که بطور کنایی از آن «سوسیالیسم اسلامی» یاد می شود، انجام داده ام و می توانم بگویم با شیوه ای که برگزیده ام سرمایه داری و کمونیسم را به خشم آورده ام.»

اکثر بخش های کتاب پیش از این، به طور پراکنده طی حدود سی شماره در یکی از نشریه های دینی نشر یافت. مؤلف در مقدمه چاپ سوم می گوید: «این کتاب و دو کتاب پیش از این (الاسلام و الأوضاع الاقتصادية و الاسلام و المناهج الاشتراكية) جزو اولین کتاب هایی است که به زبان عربی درباره این موضوعات نوشته شده است؛ البته در زمانی که این قبیل مباحث در حوزه دین، ادب و سیاست عربی ناآشنا بود این کتاب ها آغازکننده این بحث بود و بعدها دیگران آن را پیش برده و توسعه داده اند.»

کتاب در واقع پرده برداری دلبرانه از ستم های اقتصادی دردناکی است که بر مردم تحت حاکمیت استعمار سفید و سرخ به طور مساوی اعمال می شود. گفتارهای کتاب کوتاه است، اما زیر عناوین کلی تری جا گرفته است؛ این عناوین عبارتند از: تمدن در کشاکش دین و الحاد؛ پایه های برادری همگانی،

۱. الاسلام والأوضاع الاقتصادية

چاپ هفتم: ۱۹۸۷ م، انتشارات دارالصحوة قاهره، ۲۱۴ ص. (چاپ اول: ۱۹۴۷ م)

شیخ محمد غزالی در مقدمه چاپ هفتم این کتاب که اولین اثر اوست، می نویسد: «این کتاب حاوی دیدگاه هایی است که نیازمند به تجدید نظر دارد و بسیاری از موضع گیری ها نیز نیازمند توضیح است. پاره ای از آرا و استنباط ها با توجه به پیدایش حقایق تازه ممکن است نیاز به بازنگری داشته باشد؛ زیرا آرای نویسنده مربوط به تجربه دهه های گذشته است.» از جمله عناوین کتاب مباحث زیر است:

دارا و ندار؛ درگیری نیکی و پلیدی؛ آیا پلیدی تنها انگیزه های اقتصادی دارد؟؛ آیا نیکی دلیل اقتصادی دارد؟؛ استعمار داخلی زمینه ساز استعمار خارجی؛ کاربرد ناصحیح دین در حل گرفتاری های همگانی؛ ضوابط مالکیت خصوصی؛ آیا مالیات زمین به جای زکات کافی است؟؛ ناشکوفایی دین در جامعه های منحط؛ ارزش خرد و دین.

۲. الاسلام و المناهج الاشتراكية

چاپ اول: ۱۹۶۰ م، انتشارات دارالکتب الحدیثه، قاهره، ۲۷۰ ص. این کتاب فریادی بود بیدارگر بر زورگویی دشمنان اسلام که حیثیت مبلغان مسلمان را تهدید می کردند و فراخوانی بود سرشار از خوش بینی برای برگشت به منابع اصیل اسلامی و تعیین جایگاه آن در ارتباط با علم، نظام سیاسی، نظام اقتصادی، نظام اجتماعی و مکاتب جدید.

عناوین عمده کتاب عبارت است از: اسلام در سرزمین خود؛ حیثیت مبلغان در معرض تهدید؛ امنیت اجتماعی؛ جامعه نمونه؛ کارکرد دولت؛ فلسفه دارا و ندار؛ گریز از دنیا یعنی انهدام دین؛ فساد سیاسی زشت ترین بیماری مسلمانان؛ توزیع مالکیت؛ جایگاه فرد در زندگی اجتماعی؛ سیستم مالکیت زمین در اسلام؛ دین و ربا؛ احتکار، درگیری اسلام و کمونیسم.

۳. الاسلام المفتری علیه بین الشيوعيين والرأسماليين.

چاپ اول: ۱۹۵۰ م، دارالکتب العربی قاهره، ۱۷۸ ص.

* اسلامية المعرفة، سال دوم، شماره هفتم، رمضان ۱۴۱۷ هـ.

۶. تأملات فی الدین و الحیاة

چاپ دوم، ۱۹۹۲، دارالدعوة اسکندریه، ۲۵۷ص.

این کتاب مجموعه مقاله، خاطره، پژوهش و دیدگاه های غزالی است. او در این کتاب به موضوعاتی پرداخته است که همچنان نیازمند پژوهش و نقد و بررسی است. ارائه دین به مردم به عنوان محرک زندگی و معرفی ایمان و تقوی به عنوان ضابطه زندگی از نیکوترین مباحث کتاب است. غزالی بسیاری از این مطالب را در زمانی که سردبیر مجله اخوان المسلمین بود، نگاشته است که پاره ای از آن مقاله ها بعدها به شکل کتابی نشر یافت. غزالی در مقدمه کتابش از بعضی رفتارهای شخصی اش سخن می گوید که در نظر مردم با ذهنیت هایی که درباره مبلغان و رجال دین دارند، هماهنگ نیست. وی نمی توانست وقاری موهوم ارائه دهد و اگر هم چنین می کرد موفق نمی شد؛ به شوخ طبعی تمایل داشت و در هر چیزی جنبه های شاد آن را می جست؛ رفتارش مردمی بود... او مردم را دوست داشت و به پاکی و راستی توده مردم مسلمان مطمئن بود... غزالی یادآور می شود که پاره ای از مبلغان در سلوک خود از پیامبر پیروی می کنند و در راه خدا صادقانه تلاش می ورزند و برخی دیگر زاهدانما و مبلغانی کاسب کارند. بعضی از عناوین کتاب چنین است: سیاست آزادی و مقاومت، خاطراتی از صحرا، از صمیم دل، نقد و بررسی، تصاویری از گذشته.

۷. عقیده المسلم

چاپ سوم ۱۹۹۰، دارالدعوة اسکندریه و در سال ۱۹۸۷م، دارالقلم دمشق، ۲۶۲ص.

این کتاب شامل بحث هایی ساده درباره اعتقادات اسلامی است که در سایه نصوص قرآنی و روایی و بر طبق اصول علمی بررسی شده است. فرق این کتاب با کتاب های فیلسوفان و متکلمان در این است که این کتاب عقل و دل را مورد خطاب قرار داده و احساس و اندیشه را به حرکت فرامی خواند. واکنش های روانی را همگام با توانایی های عقلی بیدار کرده است و نتیجه آن کاری جدی در زمینه تربیت روانی، اجتماعی و سیاسی است. نویسنده تلاش کرده است صعوبت تفکر عقلی را با پرتوی از احساس زنده کم کند. او در این راه چندان خود را به رنج نیفکنده است و تنها با روی کرد به نصوص قرآنی و روایی آن را سامان داده است و برخلاف کتاب های کلامی متداول که گاه به ندرت می توان آیه ای یا حدیثی در آن ها یافت، این کتاب سرشار از استدلال به نصوص دینی است. پاره ای از عناوین کتاب عبارتند از: حقیقت نخستین، یگانگی مطلق، کمال برتر، قضا و قدر، عمل زیربنای ایمان، گناه و توبه، اخبار غیبی و جاودانگی.

نمونه هایی از عدالت اسلامی؛ فقه اسلامی همگام با پیشرفت اقتصادی، سخنگوی رسمی اسلام و درس هایی آسمانی.

۴. الاسلام و الاستبداد السياسي

چاپ سوم، ۱۹۸۴، دارالکتب الاسلامیه، ۲۲۷ص.

کتاب سخنرانی هایی است که غزالی در سال ۱۹۵۱ در زندان انجام داده است و بعدها قسمت هایی از آنها در بعضی نشریه ها چاپ شد، اما صورت کامل آن ده سال و اندی مجال نشر نیافت. کتاب تأثیر گسترده ای در تهدید ستم پیشه گان داشت و استقبال از آن سریع تر از آن بود که تصور می شد. نویسنده با این کتاب از توطئه های طراحی شده پرده برداشت. و توده مردم را از نتایجی که تسلیم در برابر آن، بر جامعه و دولت به بار می آورد برحذر داشت.

شیخ در کتاب تأکید می کند که اسلام حاکمیت فردی و استبدادی را قبول ندارد و آموزه ها و اصول آن جامعه را به شورا و رأی همگانی فرامی خواند و امت اسلامی نیز در زمان پیامبر (ص) و خلفای راشدین، چنین بود. اسلام همچنین مردم را به مبارزه فرامی خواند و آن را بر هر کس که توان مبارزه دارد، واجب گردانیده است. غزالی در این کتاب پاره ای از مسائل اسلامی روز را مطرح کرده و نظر خود را در آن باره ارائه داده است. کتاب شامل مباحث شورا، جهاد، برده داری در جاهلیت، مسائل روز و مسائل اسلامی است.

۵. من هنا تعلم

چاپ ششم، ۱۹۶۵، دارالکتب الحدیثه، قاهره، ۲۴۳ص.

این کتاب نقدی بر زیاده روی و خلط مفاهیم در کتاب «من هنا نبدا» از استاد خالد محمد خالد است. به عقیده غزالی آزادی بیان به مفهوم جانبداری از اشتباه و سکوت در برابر آن نیست. غزالی در این کتاب جدایی ناپذیری رابطه دین و دولت را تبیین کرده است و یادآور شده که هر گونه تلاش برای جدایی بین آن دو به تخریب اسلام و دشمنی با آن منجر می شود؛ زیرا رکن اصلی اسلام، عقیده و شریعت است. کتاب تنها رد شبهه هایی نیست که شیخ خالد به وجود آورده، بلکه در واقع دفاع از تعالیم اسلام و بیان ارزش آن است. با آن که شیخ غزالی در انتقادهایش تند بود، ولی با شیخ خالد رابطه دوستی داشت و این دوستی را همچنان حفظ کرد و فتوای الأزهر مبنی بر ابطال گواهی نامه شیخ خالد را رد کرد. کتاب در بر گیرنده نقد دیدگاه شیخ خالد درباره حدود و ضرورت اجرای آن؛ بدعت جدایی دین از دولت؛ نقش اجتماعی زن؛ کهنات و اسلام؛ تحدید نسل؛ ملی گرایی عربی و اسلام است.

از تحقیق پاره‌ای از آن‌ها را ضعیف شمرد. شیخ به عنوان تشکر از تلاش آبانی و تبیین دیدگاه وی دربارهٔ احادیث در تأیید نظری تردیدی به خود راه نداد. غزالی در این کتاب بین شیوه مورخان جدید که به تحلیل و بررسی و پیوند حوادث در یک شبکه به هم پیوسته می‌پردازند و روش پیشینیان که به جمع آثار، بررسی اسانید و یادکرد وقایع ریز و درشت می‌پرداختند، جمع کرده است و با این شیوه، اجزای سیره نبوی را همچون موضوعی مرتبط که همه اجزای آن یک روح کلی را تأیید می‌کنند، ارائه داد. وی آنگاه نصوص و روایات دیگر را به گونه‌ای که هماهنگی با یگانگی موضوع دارند، مطرح می‌کند و در نتیجه، سیره از نظر وی ایمان را می‌پروراند، اخلاق را می‌پسراید و مقاومت از آن شعله می‌کشد.

او سیره را چنان می‌نویسد که گویی سربازی از فرمانده اش و یا شاگردی از استادش می‌آموزد. کتاب در عناوین زیر تنظیم شده است: رسالت و امام، از میلاد تا بعثت، تلاش برای دعوت، هجرت همگانی، پایه‌های بنیان جامعه نو، مقاومتی خونین، تحول جدید، زنان پیامبر، رفیق اعلیٰ.

۱۱. فی موبک الدعوة

چاپ دوم ۱۹۵۷، دارالکتب العربی قاهره، ۲۶۲ ص. غزالی در این کتاب شور و احساس مبلغان را برمی‌انگیزد و همت آنان را به حرکت درمی‌آورد و با سستی و تنبلی در نهاد ایشان به مبارزه برمی‌خیزد. شیخ این کتاب را نه برای بیان دیدگاه خود، که برای بیان نظر اسلام درباره شئون اسلامی نگاشته است.

شیخ در این کتاب اندوه خود را از عقب ماندگی بعضی از رهبران مسلمان در زمینه تبلیغ و ناستواری آنان در انجام تکلیف که موجب ضعف و ناتوانی قدرت اسلام شده است، ابراز می‌دارد. کتاب در واقع نقد سیاست داخلی جبهه اسلامی است که سستی و انحراف آن زمینه حاکمیت منافقان و دجالان شده است. مهم‌ترین عناوین آن عبارت است از: مرگ قهرمانان در نیمه راه، گونه‌های قدرت از نظر قرآن، وطن تنگ و وطن گسترده، درس‌هایی از سیره پیامبر (ص)، آیا حکم شرعی آخرین سخن است؟ آری، دین دولت اسلامی، اسلام دانشگاه جهاد و تربیت؛ بردگی، فتنه‌گری است نه آموزشی، تحریف کلام از جایگاه خود.

۱۲. ظلام من الغرب

چاپ دوم، ۱۹۶۵، دارالکتب الحدیثه قاهره، تجدید چاپ در ۱۹۷۹، دارالأعتصام قاهره، ۳۴۳ ص. کتاب ردّ بر مستشرقان مصری است که در مصر به دنیا آمده،

۸. خلق المسلم

چاپ ششم، ۱۹۸۷، دارالقلم دمشق، ۲۴۸ ص. کتاب برگزیده‌ای از آیات قرآنی و سنت نبوی است که در آن مسلمان را به ارزش‌هایی که دین، دنیا و آخرت آنان را تأمین می‌کند؛ فرا می‌خواند. در پایان هر بحث تفسیری کوتاه برای مداوای انحراف و سقوطی که مسلمانان این عصر در پی گرفتاری و مشکلات اخلاقی بدان مبتلا شده‌اند، ارائه می‌دهد. این کتاب در راستای ارائه شیوه‌ای برای تربیت مسلمان بر پایه عقیده صحیح و رفتاری استوار، همچون جلد دومی برای کتاب عقیده المسلم به شمار می‌آید.

پاره‌ای از عناوین کتاب عبارتند از: ارکان و مبادی اخلاقی اسلام، به سوی دنیایی بهتر، انسان بین خوبی‌ها و بدی‌ها، مجازات جرایم اخلاقی، حوزه اخلاق فراگیر همه، راستی، امانت، میانه‌روی و عفاف، پاکیزگی، آرایش و سلامتی، دوست‌گیری، دانش و خرد، بهره‌گیری از وقت و درس‌آموزی از گرفتاری‌ها.

۹. التعصب و التسامح بین المسيحيه و الاسلام

چاپ دوم ۱۹۹۳، دارالتوزیع والنشر الاسلامیه قاهره، ۳۶۲ ص.

انگیزه نگارش این کتاب، پاسخی به ادعاهای ضداسلامی یک مسیحی بود. شیخ تعهد کرده بود تا دم مرگ نام مسیحی مزبور را افشا نکند.

زیرا کینه‌های قبیله‌ای و جنگ‌های دینی در جهان اسلام جایگاه ندارد و اسلام از آغاز پیدایش بر این مرام بود که با دیگران با لطف و آسان‌گیری زندگی کند و در جعل قانون و خلق رفتار و منش حسن هم‌جواری را مراعات کند. بنای اسلام از بین بردن مخالفان و تضييع حقوق آنان و یا تغییر اجباری دین آنان و دست‌درازی ستمکارانه بر مال، جان و آبرویشان نیست.

مهم‌ترین موضوع‌های این کتاب عبارتند از: مسلمانان و اهل ذمه، ورود مسیحیت به مصر، اسلام تعصب و تسامح، اتهام‌های مستشرقان بر اسلام، تسامح اسلام با ادیان دیگر.

۱۰. فقه السیره

چاپ دوم، ۱۹۸۷، دارالریان للتراث قاهره، در سال ۱۹۷۶ دارالکتب الحدیثه، ۴۹۸ ص.

این کتاب را شیخ با چشمی گریان و دلی ناآرام نگاشت. قسمت‌های زیادی از آن را در مسجد نبوی و بخش‌های دیگر را در حرم شریف نوشت. در نگارش آن بر قرآن و سنت صحیح و تفکر بالنده تکیه کرده است. غزالی به شیخ ناصرالدین آبانی اجازه داد که دربارهٔ احادیث موجود در آن تحقیق کند. وی پس

اما افکارشان در غرب پرورش یافته است. به نظر غزالی، آنها در واقع کافران به اسلام و عربیت و سفیران غرب هستند. هدف کتاب معرفی این قبیل مستشرقان و طرد آنان از صحنه زندگی مردم است.

نویسنده حرکت های بیمارگونه، اهداف وارداتی و تلاش های مستمر و برخاسته از انحراف عقلی و یا روحی آنان در راه دست یابی به دین و تاریخ ساختن آینده آن را توسط این قبیل افرادی گیری می کند تا راه جاهلیت مدرن را برای نابودی دین و امت اسلامی ببندد.

مهم ترین عناوین کتاب عبارتند از:

در کشاکش عقل و عاطفه؛ اسلام و ملی گرایی عربی، جزر و مد های گذرا، در حوزه تشریح، جاهلیت مدرن، چگونگی پاس داشت اخلاق، جامعه ها در دوراهی پیشرفت و نابودی، به سوی وحدت اسلامی با عزت، اسلام و تمدن جدید.

۱۳. جلد حیاتک

چاپ اول، ۱۹۸۹م/ ۱۴۱۰هـ.ق، دارالدعوة قاهره، ۲۳۲ص.

کتاب راهنمای کسانی است که می خواهند صفحه جدیدی در زندگی خود بکشایند. همچنین پژوهشی تطبیقی است میان تعالیم اسلام و راست ترین و پاک ترین دستاوردهای تمدن غرب در زمینه تربیت و رفتار؛ به عبارت دیگر انطباق کتاب دلیل کارنگی با عنوان «اضطراب را کنار نهیم و زندگی را آغاز کنیم» با اصل اسلامی. مؤلف وظیفه فطرت سالم بشری را در شناختن و شناساندن حق توضیح می دهد و بی بهرگی شخص و جامعه اش از وحی الهی را آنجا که نهادی آلوده و طبعی بیمارگونه دارد، نشان می دهد؛ همچون نایبانی که از منظره زیبای صبحگاهی و یا غروب آفتاب لذتی نمی برد. فطرت سالم تجربه ها و آزمایش هایی را در کتاب دلیل کارنگی به نمایش گذاشته است که نمایی از حکمت و حیانی پیامبری است. به تعبیری دیگر الهام تجربی و وحی آسمانی با هم یکی شده اند.

کتاب دارای این عناوین است: برای امروز زندگی کن؛ چگونه اسباب اضطراب و آفات تنهایی را از خود دور کنیم؛ بر از دست رفته گریه مکن؛ از هیچ کس انتظار تقدیر نداشته باش؛ معنویت پیامبر (ص)، به مقدار ارزش ارج گذاشته خواهی شد؛ خود را بسنج!

۱۴. لیس من الاسلام

چاپ ششم، ۱۹۹۱، انتشارات مکتبه و هبه قاهره، ۲۶۲ص. مؤلف در این کتاب بر سر آن است تا مسلمان را با اصول و فروع اسلام در حدی که لازم است آشنا سازد. مؤلف برای توضیح و تفهیم مطلب کوشش می کند از زبان و اصطلاحات

فتی پرهیز کند. همچنین در تلاش است پیرایه هایی که مسلمانان به دین خود بسته اند از آن بزداید و معارف دینی را در چهارچوب درست آن بدون کاستی یا افزودنی و بدون کم گذاری و یا زیاده روی ارائه کند و آثار بدعت و خرافات را شناسایی و تبیین کند. آفاق فرهنگ اسلامی را توسعه دهد و برای جویندگان قابل دسترس سازد و موانع را از پیش پای بردارد؛ نیز زاویه هایی از دانش را که توده مسلمانان از آن محروم بودند معرفی و بین آنان متداول سازد. زیرا آموزش فراگیر و معین در خدمت به اسلام و بزرگداشت ملت مسلمان از آموزش فتی که در انحصار متخصصان می ماند بهتر است. این کتاب موجب خشم پاره ای متحجران کم دانش شد، چرا که آن را در راستای مقاومت پیشوایان درگیر در بیداری عقل اسلامی جامعه می دیدند.

برترین عناوین کتاب عبارت است از: شریعت اسلام؛ اهداف و روش های آن؛ نوآوری در دین؛ نوآوری در اندیشه اسلامی؛ بدعت های دینی از قبیل وحدت وجود [!]; قوم گرایی؛ بدعت های عبادی و بدعت های رفتاری.

۱۵. الثقافة الاسلامیه

چاپ اول: ۱۹۸۰، انتشارات دانشگاه ملک عبدالعزیز، جده. این کتاب که با همکاری استاد عبدالرحمان حنیکه نوشته شده است و جزو کتب دانشگاهی و از کتاب های درسی برای واحد فرهنگ اسلامی به شمار می آید، در بر گیرنده بحث های زیر است:

عقیده، عبادت، اخلاق، قرآن، سنت، حدیث، اجماع و اجتهاد.

۱۶. من معالم الحق فی کفاحنا الاسلامی الحدیث

چاپ دوم، ۱۹۸۴، دارالاعتصام، قاهره، ۲۰۰ص. به نظر مؤلف مسؤلیت مسلمانان در قبال ضربه هایی که در عصر کنونی به اسلام وارد شده است، بیش تر از دشمنان اسلام است. چون با سستی، کوتاهی، فزون خواهی و استعمارزدگی نمی توان به پیروزی دست یافت، به خصوص زمانی که این رزایل در جبهه خودی همه گیر شود و جبهه مقابل با نشاط و آماده کارزار باشد. غزالی در این باره تنها جامعه اش را سرزنش نمی کند، بلکه به کوتاهی خود نیز معترف است. با این حال تأکید می کند که در افشای اشتباهاتی که میان مسلمانان گسترش یافته، هیچ گاه از موضع خود عقب نشینی نکرده است. به همین دلیل نیز به تجدید چاپ این کتاب و کتاب دیگری در همین موضوع که قبلاً کنار نهاده بود، اقدام کرد. زیرا پرده پوشی در این باره رایج بوده می دانست و آن را جزئی از تاریخی تلقی می کرد که لازم است درباره جزئیات حوادث آن اندیشید و از آن بهره برد.

۱۹. نظرات فی القرآن

چاپ ششم، ۱۹۸۶، دارالکتب الاسلامیه، قاهره، ۲۵۴ ص.

از نظر ترتیب این کتاب که هجدهمین اثر شیخ غزالی به شمار می‌آید و اطلاعات خوبی از قرآن را در بر دارد، ثمره تلاش پیشوایان گذشته و محدثان دانشور را در اسلوبی ارائه می‌کند که با روش پیشنهادی فرهیختگان امروزی در زمینه ادب دانش هماهنگ است.

غزالی در این کتاب به مسائل دینی و اجتماعی که فکر جهانیان و بخصوص مسلمانان را به خود مشغول ساخته، می‌پردازد. در مکتب و فکر غزالی علم بریده از واقعیت‌های اجتماعی مفهوم ندارد و قرآن راهیچ‌گاه نمی‌توان از زندگی جدا کرد. قرآن جز برای تبیین درستی و نادرستی ایده‌های زندگی و نفی و اثبات مقتضیات آن نازل نشده است.

عناوین کتاب عبارت است از: قرآن چگونه نازل شد و چرا جاودان گشت و چسان گردآوری شد؟ نمونه‌ها و طرح‌ها در قرآن؛ انسان، زندگی، ثروت، الوهیت، نبوت و داستان‌ها؛ اعجاز قرآن؛ معنوی، علمی و بیانی؛ قرآن و اهل کتاب، بحثی درباره نسخه.

۲۰. مع الله: دراسات فی الدعوة والدعاة

ج ۲، ۱۹۹۲، اخبار الیوم؛ چاپ اول ۱۹۸۹ دارالقلم دمشق. غزالی این کتاب را نه برای عموم، بلکه برای مبلغان نوشته است و به دستور شیوخ الأزهر قسمت‌هایی از آن را برای طلبه‌های بخش تبلیغ و ارشاد تدریس کرده است.

کتاب دارای چندین فصل و هر فصل شامل چند بحث است. از جمله عناوین کتاب است: آشنایی با تبلیغ، قوانین کلی در دعوت پیامبران به دین، کاروان تبلیغی، ابزار تبلیغ، مقابله با مخربان، نمونه‌های زنده از قرآن و سنت در شیوه تبلیغ، سخن خلفای راشدین و دانشوران اسلام.

۲۱. معركة المصحف فی العالم الإسلامي

چاپ دوم، ۱۹۷۱، دارالکتب الحدیثه، قاهره، ۳۵۷ ص. این کتاب گامی است در ادامه تلاش‌هایی که برای دفاع از قرآن و امت اسلامی مورد تهاجم، انجام گرفته است. نویسنده به کشور اسلامی خاصی نظر ندارد، بلکه به امروز و فردای امتی می‌نگرد که استعمار سیاسی و فرهنگی همه بخش‌های آن را به فساد آلوده است. مؤلف تأکید می‌کند که مسلمانان معتقدند آنچه در قرآن است، خواست خدا از بندگانش است. و قرآن قواعد و قوانینی را در بر دارد که همه پیامبران برای آن مبعوث شده‌اند. کتاب مرسلی است که تا آخر عمر، انسانیت را همراهی خواهد

موضوعات این کتاب عبارت است از: مقررات اجباری (واقعیت‌های ارتباط با اسرائیل)، مبارزه با اسلام (قلم‌هایی با عنوان مبارزه با تعصب با اسلام می‌جنگند)، درس‌ها (اسلام معیار قضاوت و ارزش‌گذاری)، اسلام مصلح، علم به ایمان فرامی‌خواند، فرق غیبت و نقد، طبیعت اسلام.

۱۷. کیف نفهم الإسلام

چاپ دوم، ۱۹۹۱، دارالدعوة قاهره، چاپ اول دارالکتب الاسلامیه، قاهره، ۱۹۸۳، ۲۱۸ ص.

کتاب در بر دارنده توضیحی درست پیرامون معارفی است که جامعه اسلامی از آن بی‌اطلاع یا کم‌اطلاع است. همچنین حاوی تلاشی برای تفسیر و ردّ خرافات علمی، اخلاقی و اعتقادی که در همه جا پراکنده و راه یافته و چیزهای دیگری که باید بیان می‌شد و نشده است. همچنین احیای سنت‌های اسلامی ریشه‌داری که امروزه وقتی به گوش مردم می‌خورد، از شگفتی انگشت به دهان می‌مانند، سنت‌های ناآشنایی که جای آن را سنت‌های غیر شرعی گرفته است و اگر کسی در فکر تغییر آنها باشد، چنان جنجالی راه می‌افتد که گویی دستورات دینی مورد تغییر قرار گرفته است نه آثار جاهلیت. مهم‌ترین عناوین کتاب چنین است: درباره معرفی اسلام؛ آفت‌هایی در زمینه آموزش دینی؛ نشاط علوم روز؛ ناآگاهی به دنیا و سقوط در آن؛ جدایی تاریخی بین علم و حاکمیت؛ اعتقاد؛ رابطه الهی و شیوه انسانی؛ نوگرایی در حوزه سنت؛ چرا مسلمان هستیم؟

۱۸. الاستعمار احقاد و اطماع

چاپ سوم، ۱۹۹۲، دارالکتب الاسلامیه، قاهره، ۲۶۸ ص. کتاب از بزرگ‌ترین و سرسخت‌ترین دشمن اسلام بحث می‌کند و آفت‌های آن را بیان می‌کند و رفتارهای شرمگینانه‌ای از استعمار را یادآور می‌شود. از اسلام و صلح جویی آن حرف می‌زند تا مردم از این نکته آگاه گردند که چه عدالت سرشاری در بین ما بود و چه ظلم فراوانی بر ما رفته است. آنگاه به پسگرایی اخلاقی فرهنگی و قانونی که تهاجم فرهنگی در کشورهای ما ایجاد کرده، اشاره می‌کند... تهاجم فرهنگی که جنگ‌های صلیبی به بار آورد... استعمار در واقع کینه دینی و زیاده‌طلبی دنیایی است... دنیا مردمی چون بازرگانان استعمارگر جدید را که پست‌ترین نقشه‌ها را زیر عناوین و کلمات شیرین پنهان کنند ندیده است.

غزالی تأکید می‌ورزد که جامعه اسلامی جز با نجات از کینه کینه‌توزان و آزآزمندان، نمی‌تواند گام در روشنایی بگذارد. از جمله عناوین کتاب بحث‌های زیر است: چگونه بر ما هجوم کردند؟ یهودی‌سازی و مسیحی‌سازی، کشتار یا بردگی، صلح مسلح، نیرنگ.

کرد، و الگوی کامل حق در زمینه عقیده، عبادت، مردم و ارتباطات آنان است. این دین همچنین متکفل معاش انسان‌ها در این دنیا و معادشان در آخرت است. مقاله‌های کتاب، مبارزه با سلطه خارجی از راه انقلاب مردمی، ایجاد امید به پیروزی و بنیانگذاری زندگی اجتماعی-سیاسی بر طبق اصول اسلامی را هدف قرار داده است.

مهم‌ترین عناوین آن عبارت است از:

قرآن برای روح؛ جامعه و دولت؛ عبادت و حاکمیت؛ اسلام در طول تاریخ زندگی توده‌ها را جهت داده است؛ پاسداری حق با معیار ایمان؛ نوگرایی سیاسی اسلامی؛ استعمار فرهنگی؛ جایگاه زن در جامعه.

۲۲. کفاح دین

چاپ پنجم، ۱۹۹۱، مکتبه وهبه، قاهره، ۳۱۲ص.

نویسنده در این کتاب رنج و دردی را تبیین می‌کند که اسلام و مسلمانان در پی پیروزی سیاست استعمار در ایجاد حکومت‌های وابسته متحمل شده‌اند. وی پس از پیگیری جای پای استعمار در کشورهای آزاد شده، نمونه‌های فراوان و گوناگونی را از چگونگی برافراشته ماندن بنای استعمار در پاره‌ای از دل‌ها-به‌رغم درهم پیچیده شدن بساط استعمار- نشان می‌دهد.

مؤلف در مقدمه از احساس خود درباره دستیابی امت مسلمان به مرحله مهمی از آزادی از بند استعمار سخن می‌گوید و از این که بیداری عربی، آرزوها و حقوق امت عرب تبدیل به حرکتی موفق بدل شده، بحث می‌کند. جنبه‌های اسلامی و جهت‌گیری‌های مثبت قوم‌گرایی عربی را که جمال عبدالناصر از آن سخن می‌گفت، یاد کرده و خشنودی خود را نسبت به این شعارها و آثار آن بیان می‌کند، اما نسبت به انگیزه نیروهای دست‌اندر کار که تهی از دین بودند، از این که شعاهای یاد شده را پوششی برای حفظ آثار فکری استعمارگران بسازند، هشدار می‌دهد و تأکید می‌کند که نباید اجازه داد بر این شعارها رنگ خارجی بخورد، روح دینی آن سست شود؛ به ضعف ادبیات عربی گرفتار گردد تاریخ اسلام را زشت بنماید یا به سقوط اخلاقی منجر شود. چون همه اینها خروج از قانون اساسی و عقب‌انداختن انقلاب در دیگر کشورهاست.

به نظر می‌رسد نیروهای تجاوزگری که شعارهای انقلاب را از مفهوم اسلامی خالی کردند، مصر را در دوران جمال عبدالناصر رهبری می‌کردند و در نتیجه مصر آلوده به فساد به قهقری کشیده شد. غزالی در مقدمه کتاب **قذائف الحق** می‌نویسد: جمال عبدالناصر چون ابزاری برنده در دست قدرت‌های کینه‌توز جهانی علیه خدا، پیامبر (ص) بود و چندین

برابر از کرومر برای مصر زیانبارتر بود. مهم‌ترین عناوین کتاب عبارت است از: همکاری بین مسلمانان و مسیحیان؛ رویکرد جدید صهیونیسم؛ فرهنگ فراموش شده؛ دنیای عیش و نوش.

۲۳. الأسلام والطاقات المعطلة

چاپ چهارم، ۱۹۸۳، دارالکتب الاسلامیه، قاهره، ۲۱۴ص.

این کتاب مقارنه‌ای است میان طبیعت دین و زندگی جاری جامعه اسلامی. مؤلف معارف شناخته شده اسلامی را با زندگی روزمره مسلمانان می‌سنجد و عمق فاصله و علل آن را تبیین می‌کند.

غزالی تأکید می‌کند مسلمانان بر سرزمینی تسلط دارند که نقاط استراتژیک و معبر تمدن و آبادانی جهان در آن قرار دارد و کلید زندگی عالم در دست آنان است. اگر مسلمانان از آنچه که در اختیارشان است خوب بهره‌برداری کنند، به هیچ کس نیازمند نخواهند گشت و دنیا را به خود محتاج خواهند ساخت. چون شریان زندگی قاره‌های جهان از آنجا آغاز و بدانجا پایان می‌یابد.

همه این توانمندی‌ها در کنار غنای فرهنگی است که جامعه اسلامی با داشتن رسالت از آن برخوردار است.

غزالی در این کتاب چرایی رکود موجود در جهان اسلام، راه‌های رهایی از آن و ارزش میراث فکری و روحی مسلمانان را نیز بررسی می‌کند.

مهم‌ترین عناوین کتاب عبارت است از: انفجار نیروی انسانی؛ از بین رفتن احساس دینی؛ بی‌ایمانی به انسان؛ استبداد، آفت توانمندی؛ بازتاب فرهنگ‌های پست؛ زن در جامعه اسلامی؛ اسلام اساس زندگی و رمز توانمندی ما؛ دین آینده؛ پیام جهانی اسلام؛ بحران تمدن کنونی؛ همکاری اسلامی، چهارچوب نظام اسلامی، آزادی سرزمین‌های اسلامی.

۲۴. حقوق الانسان بين تعاليم الاسلام و اعلان الأمم المتحدة

چاپ اول: ۱۹۹۳، دارالدعوة، اسکندریه، ۲۶۶ص.

کتاب شامل نگارش‌های غزالی است در دهه‌های شصت درباره مبادی حقوق انسان از قبیل: آزادی، مساوات، عدالت و عزت.

نویسنده در کتاب توضیح می‌دهد که اسلام همه انسان‌ها را بدون در نظر گرفتن نژاد، رنگ، دارایی یا مقام، به زندگی با عزت و کرامت فرامی‌خواند. اسلام به عرب و غیر عرب؛ حاکم یا شهروند، به یک چشم می‌نگرد. غزالی روشن می‌کند که قدرت‌های بزرگ به حقوق بشر به عنوان یک معیار ثابت پایبند نیستند، اما اسلام در زمانی که حاکمیت جهانی داشت به عدالت پایبند بود. بهترین قواعد و قوانینی که بشر امروز برای حفظ کرامت انسان وضع کرده است، از مسائل اولیه اسلام به شمار می‌آید. اعلامیه حقوق بشر در واقع رویکردی طبیعی به

عرب گرایی که ما از قدیم می شناختیم و در روز پیدایش این نهضت به آن کمک کردیم و جامعیت آن را وعده دادیم، غیر از عرب گرایی است که امروزه از پاره ای سیاستمداران و نویسندگان می شنویم. ظنین این عرب گرایی چون پژواک سکه تقلبی است.

غزالی وقتی نگرانی خود را از این انحراف بیان می دارد، در واقع متوجه خطر اغتشاش فکری و اجتماعی است که بعضی ها و چنین ملی گرایانی، به وجود آوردند؛ ملی گرایانی که همچون پل استعمار برای ایجاد تباهی در همه زوایای زندگی هستند.

کتاب مباحث زیر را در بر دارد: ویژگی های عرب گرایی؛ پایه های اجتماع؛ روزگار درخشان؛ دوران انحطاط، داستان بعث عربی، قصه توده گرایی در عصر جدید.

۲۹. الجاناب العاطفی من الاسلام. پژوهشی در اخلاق، سلوک و

عرفان

چاپ اول: ۱۹۹۰، دارالدعوة، قاهره، ۲۹۹ص.

این اثر در واقع بازآفرینی بخش مهمی از میراث علمی ارزشمندی است که زندگی امروزی بدان نیازمند است؛ میراث عاطفی، روانی و اخلاقی اسلام و پیشبرد آن در کنار جنبه های علمی و فکری.

کتاب تلاشی برای بیرون کشیدن تصوف از خانقاه و تبدیل آن به نیروی محرک است. غزالی به بخش ارزشمند و در عین حال فراموش شده ای که به مقدار جنبه های دیگر اسلام مورد توجه قرار نگرفته، توجه کرده است. بخشی که امروزه تربیت اسلامی به پژوهش در آن سخت نیازمند است. چرا که آموزش های اجتماعی از هر سو هجوم آورده و از راه های گوناگون راه خود را به دل ها می گشاید و اگر ساختار درونی افراد، قوی نگردد و ایمان بر پایه های فکری و روحی صحیح خود بنیان نشود، نسلی که در فضای کنونی رشد می کند از آثار این تهاجم محفوظ نخواهد ماند. بعضی از عناوین کتاب عبارت است از:

ایمان و نیکویی؛ الحاد خرافه علمی؛ قانون احسان و ارزش آن؛ علایم راه؛ توبه؛ ورع؛ رجاء و حب.

۳۰. عالمیة الرسالة بین النظریة و التطبيق

چاپ اول: ۱۹۸۰، دانشگاه اسلامی مدینه منوره.

مبحث این کتاب از جمله مباحث کنگره جهانی تبلیغ و تربیت مبلغ است. شیخ در این کتاب لازمه جهانی بودن اسلام را ضرورت ارائه نمونه های جدید از بزرگواری در رفتارهای فردی و جمعی مسلمانان می داند.

۳۱. دفاع من العقيدة و الشریعة ضد مطاعن المستشرقین

چاپ پنجم، ۱۹۸۸، دارالکتب الاسلامیه، ۲۵۹ص.

کتاب نقدی است آزاد از کتاب «عقیده و دین» اثر گلدز هیر،

وصایای ارزشمندی است که پیامبر انسانیت، حضرت محمد(ص)، به ما تعلیم داده است.

عناوین مهم کتاب عبارت است از: مساوات عادلانه؛ حقوق قضایی؛ آزادی ها؛ مرد و زن در جامعه؛ خانواده؛ مهاجرت و پناهندگی؛ کرامت اقتصادی؛ سطح رفیع فرهنگی، اعلامیه جهانی حقوق بشر، حقوق انسان در اسلام.

۲۵. خطب الشیخ محمد الغزالی

چاپ اول: ۱۹۸۰، دارالاعتصام، قاهره.

خطبه های شیخ با این عنوان در چندین مجله گردآوری و نشر شده است. خطبه ها قوی، متنوع و ژرفند.

۲۶. نظرة علی واقعنا الإسلامی فی مطلع القرن الخامس عشر

الهجری

چاپ اول: ۱۹۸۳، دار ثابت، قاهره.

کتاب به اسلام و زندگی مسلمانان در آغاز قرن پانزدهم و رفتاری های آنان در بعضی از کشورهای اسلامی می پردازد.

۲۷. هدا دیننا

چاپ اول: ۱۹۷۵، دارالکتب الاسلامیه، قاهره، ۲۱۳ص.

این کتاب تعالیم اسلامی را در شکل مختصر، روشن و فراگیر بیان کرده است. نویسنده گزیده هایی از حقایق اسلامی را که قبلاً بدان پرداخته بود، با افزودن دلایل تازه ارائه کرده است. وی بررسی و تحقیق های دیگری نیز بر کتاب افزوده است که بیانگر علاقه همیشگی مؤلف به ارائه چهره زیباتر از دین اسلام است. برجسته ترین عناوین کتاب چنین است:

عقیده توحید؛ قضا و قدر؛ آزادی خرد نه آزادی شهوت؛ آزادی عقیده. انواع عبادات و شکل آن ها؛ خانواده؛ برادری؛ اجتهاد؛ اجماع؛ مسائل فقهی عبادی؛ قوانین و مقررات داد و ستد.

۲۸. الحدیقة: حقیقة القومیة و اسطورة البعث العربی

چاپ دوم ۱۹۹۳، دارالروضة للنشر و التوزیع، قاهره،

چاپ نخست ۱۹۷۷، دارالکتب الحدیثه، قاهره، ۲۸۳ص.

«حق هر مسلمان پاکدل است که از نیرنگ دوری جوید و ملی گرایی عربی با تفسیر جدید را، حرکتی پیچیده، نیرنگبار و بدنهادی بدانند که نابودی شخصیت و تاریخ اسلام را در نظر دارد. این حرکت تلاشی است قوی برای از بین بردن اسلام از راه رنگ عقیده دادن به ارتداد از اسلام و یا جایگزین کردن قومیت گرایی پس از قطع ارتباط با دین؛ تا قومیت عربی مفهومی توخالی و مرده شود و بیدارگرایی عربی منفصل گردد. تفسیر قومیت عربی به این معنی، پاسخ مثبت به تهاجم استعماری با همه کینه و آزمندی آن است.»

دلیل هجوم غزالی به عرب گرایی با این شدت، آن است که

۳۳. حصاد الغرور

چاپ دوم ۱۹۸۸، دارالعلم، دمشق، ۲۰۷ص. چاپ
اول: المختار الاسلامی، قاهره، ۱۹۷۹.

کتاب به بررسی اوضاع مسلمانان قبل و بعد از شکست آنان در برابر یهود در سال ۱۹۶۷ می پردازد. همچنین حدود وابستگی این شکست با دین مسلمانان، ارتباط آن با فشار قدرت های خارجی و رد توجیه های سست و تفسیرهای انحرافی را تبیین می کند.

مؤلف تأکید می کند که جنگ بین مسلمانان و یهود چندین سال ادامه خواهد داشت و اگر ما علاقه مند به چشیدن طعم پیروزی هستیم، راه پیروزی روشن است؛ ولی اگر همان روحیه گذشته و شیوه قدیم را به کار بگیریم، نتیجه ای جز غرور و خود بزرگ بینی نخواهیم گرفت و این یعنی شکستی تلخ و سخت!

نویسنده دل نگرانی و ترس خود را از نتیجه موضع گیری عرب ها در برابر دین بیان می دارد؛ چون آنان بدون دین به جنگی مذهبی وارد می شوند. بانگ شکستی که با آن گریبانگیر شدند، دلیل کافی برای دریده شدن پرده توهّم پیروزی بدون دینداری است. اما مزدوران شیطان در مبارزه با بیداری و جدا ساختن کامل عرب ها از اسلام، خود را به آب و آتش می زنند. مهم ترین عناوین کتاب عبارت است از: درگیری بین دو هدف؛ یهودی گری و صهیونیسم؛ طوفان تحول از کدام سو می وزد؟ آیا می توان از اسلام بی نیاز بود؟ کینه های کپی پایان خواهد یافت؟ بقای ریشه های درگیری؛ (بنیه معنوی) سخنی مبهم و سخت؛ نسل پیروز و نسل شکست خورده؛ انگیزه های دشمنی با زبان عربی؛ شکست حرمت حق، آغاز روی گردانی از آن؛ دستکاری تاریخ؛ آینده رابطه دین و دینداران؛ اسلام به رغم اختلاف فقیهان دین واحد است.

۳۴. الإسلام فی وجه الزحف الاحمر

چاپ دوم ۱۹۷۶، المختار الاسلامی، قاهره، ۲۰۶ص.
مکتبه الأمل قاهره، بدون تاریخ.

غزالی این کتاب را در شرایط بسیار سختی نوشت که تعدادی از دولت های عربی بر پایه مارکسیسم بنا شده و هم پیمان اتحاد شوروی شده بودند. در مقدمه آن می نویسد:

«این کتاب را بر اساس حقایق علمی و تاریخی نوشته ام. برگ های آن نمایانگر فریاد قلبی غیرتمند بر دین و دلسوز بر مردم است. من خوب می دانم که با نوشتن آن خود را با دشمنی های کشنده مواجه ساخته ام، ولی نفرین بر حیاتی که با نابودی اسلام توأم باشد.»

وی همچنین در گفتگویی حضوری گفت: «بسیای از دوستان

مستشرق معروف که انباشته از کینه توزی و بدخواهی علیه اسلام است. این مستشرق پس از ده سال و اندی توقف در جهان اسلام و مطالعه، تعمق و احاطه به مفاهیم اسلامی، کتاب خود را به نام «عقیده و قانون در اسلام» نشر داد و به عنوان تحقیقی تاریخی تهمت های فراوانی به اسلام زد و ده ها شبهه را به نام تحول اعتقادی قانون گذاری ردیف کرد.

کارهای مستشرقان به خاطر آن که همچون تانک های پیشاپیش پیاده نظام، جاده صافکن استعمار هستند، نمی تواند از این دست نقص ها بدور باشد.

غزالی روشن می کند که کتاب مستشرق مزبور از بدترین کتب علیه اسلام و در بر گیرنده زشت ترین طعنه هاست. نقد غزالی در راستای تبیین حقایق علمی و تاریخی است که میراث اّمّت اسلامی از آن سرشار است.

عناوین اصلی کتاب عبارت است از: تسلیم در برابر خدا جوهره همه ادیان است؛ در هجوم به سنت های جاهلی فرق بین اسلام در مکه و مدینه نیست؛ شمول و جاودانگی رسالت پیامبر (ص)، قوانین شرع و قوانین روم؛ تحول عقیده؛ معنای متشابه در قرآن؛ زهد و تصوف؛ اسلام به جسم و روح می پردازد؛ طبیعت اختلاف مسلمانان؛ موروثی ساختن اختلاف ها نادانی است؛ درباره وحدت اسلامی؛ مسلمانان درگیر با استعمار و صهیونیسم.

۳۲. رکان الایمان بین العقل و القلب

چاپ اول: ۱۹۷۹، دارالاعتصام، قاهره، ۲۸۸ص.

غزالی این کتاب را برای خدمت به فرهنگ اسلامی با دو هدف ویژه نگاشته است؛ نخست: برانگیختن خرد و ضمیر با نور وحی و تعالیم نبوی. شیخ برای تحقق این هدف شایسته ترین تلاش ها برای دست یابی به حق و فراچنگ آوردن حکمت را انجام داده و به مقدار توانایی در راه زدودن شبهه ها فعالیت کرده است.

هدف دوم: کنار زدن ابرهای متراکمی که در سال های انحطاط، تاریخ ما را پر کرده اند و آشنا ساختن خوانندگان با نکات کور آن تا در مواجهه با آن مضطرب نگردند.

این کتاب در واقع تکمیل کتاب دیگر غزالی به نام «الجانب العاطفی فی الإسلام» است. عناوین کتاب چنین است:

فرق پیشرفت روحی و پیشرفت عقلی؛ دانش پشتیبان ایمان؛ ایمان به غیب ایمان به تخیل یا اغتشاش نیست؛ معرفت درست و وحدت وجود؛ وحدت وجود خرافه است؛ فرهنگ تقلید نیازمند به بازنگری؛ هنر کناره گیری در عین درگیر بودن، نبوت، کتاب و جامعه ای که آن را به ارث برده است.

در ریاض و به مناسبت پایان قرن چهاردهم هجری نوشته است و در آن به نقص هایی می پردازد که تبلیغ و مبلغان در اعصار و کشورهای مختلف با آن مواجه بوده اند. غزالی در این کتاب با نگاه به روند تبلیغ اسلام در طول سال های گذشته به استقبال قرن پانزدهم می رود، تا بر اساس اصول ثابتی خود را بسنجیم و با دقت سود و زیانمان را بشناسیم. مؤلف همچنین توصیفی از شیوه های هجوم بر اسلام در عصر کنونی و نمونه راه های مقابله با آن را در صحنه های مختلف ارائه می دهد.

برخی عناوین کتاب: شبهه مردود؛ تبلیغ و اوضاع داخلی حکومت؛ ترکان و عرب ها و تبلیغ اسلام؛ علل افول تمدن اسلامی؛ رکود ادبیات عربی؛ فساد سیاسی؛ ابعاد شکست مسلمانان؛ چگونه مبلغان با این تهاجم مقابله کنند و به چه کسی پناه ببریم؟ زاویه ای تازه؛ شکست ما در پی پیروزی آنان.

۳۷. رَمَّةُ الشُّورَى فِي الْمَجْتَمَعَاتِ الْعَرَبِيَّةِ وَالْإِسْلَامِيَّةِ

۱۹۹۰، دار الشروق، قاهره.

کتاب از نیازمندی جهان اسلام و عرب به شورا بحث می کند؛ موضوعی که از مهم ترین پایه های قوام جامعه اسلام و قانون اساسی اسلامی است.

۳۸. فَنَ الذِّكْرِ وَالدَّعَاءِ عِنْدَ خَاتَمِ الْأَنْبِيَاءِ

چاپ دوم ۱۹۸۰، مکتبه العصریه، بیروت، ۱۷۹ ص. و نیز دار الاعتصام، قاهره، ۱۹۸۰.

کتاب گل چرخگی گذرا در ارزشمندترین بخش سیره، یعنی ذکر و دعاست. انسان وقتی بر ادعیه پیامبر اکرم (ص) می نگرد، احساس می کند ناظر نوعی خاص از ادعیه است که از هیچ کدام از برگزیدگان نقل نشده است. مؤلف در پی اثبات همین حقیقت علمی است. عناوین کتاب عبارت است از:

پیامبر چگونه خدا را به ما معرفی می کند؟؛ عشق و شوق اصلی ترین شیوه شناخت مزبور است (در این فصل قدرت احساس و جوشش آن در مناجات های پیامبر (ص) را نشان می دهد)؛ بیست و چهار ساعت از زندگی (در این فصل یک شبانه روز زندگی پیامبر (ص) را بیان می کند)؛ لطیف ترین دعاها بعد از خوردن و آشامیدن؛ مجالس پیامبر (ص)؛ شبی نورانی (در این فصل عبادت های شبانه را توصیف می کند)؛ دشت سبزه زندگی (دعاهایی در موقعیت های گوناگون زندگی)؛ ساختمان زندگی مسلمان؛ جنگ نان (نقش ذکر در وقت تنگ دستی)؛ دعا در سفر و برگشت؛ سختی دنیا؛ آیا دعا ابزار عادی است؟؛ ارکان اصلی (ارکان اسلام و دعاها پیامبر (ص) در آن)؛ یاد و یادآوری؛ پیامبر رحمت و پیامبر در گرفتاری ها.

و رفیقان توصیه می کردند از نوشتن کتاب **الاسلام و الزحف الأحمر** دست بردارم...، ولی بدا به زندگی که در آن زندانی تن باشم و ستم کاران ترك تازی کنند. در این شرایط مرگ شرافتمندانه تر و ارزشمندتر از زندگی است. «پاره ای از عنوان کتاب عبارت است: آغاز درگیری؛ کمونیسم و دین؛ کمونیسم و آزادی ها؛ اوضاع اقتصادی در سایه کمونیسم؛ مسلمانان در اتحاد جماهیر شوروی؛ اسلام بین مرگ و زندگی؛ فلسطین، کمونیسم و تکلیف همگانی.

۳۵. قَدَائِفُ الْحَقِّ

چاپ دوم ۱۹۸۰، ذات السلاسل، کویت و قبلاً بدون تاریخ، مکتبه العصریه، صیدا، لبنان، ۲۴۲ ص.

مؤلف مقدمه این کتاب را در رباط پایتخت مغرب در حالی که اخبار جنگ اعراب و یهود را در سال ۱۹۶۷ پی می گرفت، نگاشته است.

در آن روزگار توطئه علیه اسلام و امت مسلمان غفلت زده ابعاد جدید و وحشتناکی به خود گرفته بود. در آن شرایط برای جلوگیری از خطر و پیش گیری از اوج بدبختی سودمندترین کار اعتراض بود. غزالی بر این باور بود که قدرت اسلام رو به ضعف گذاشته است؛ بی دینی، هوشیاری و دینداری، نابخردی به شمار می آید...؛ گرچه کهنات گرایی بودایی و مسیحی همچنان دست نخورده در جایگاه خود باقی مانده است و یاری رسانی دیرین استعمار جهانی به کلیساهای غربی برای ناتوان ساختن اسلام ادامه دارد. با توسعه کار، کلیساهای شرقی راهم در این امر شریک ساخته اند.

مؤلف در این کتاب از موضع دفاع به موضوع پرداخته است و آمادگی خود را برای توقف درگیری در صورتی که تجاوزکاران از آن دست بکشند، اعلام می دارد.

موضوعات مهم کتاب عبارت است از:

نخست عقل و آنگاه گفته ها؛ عهد عتیق و تهمت های آن بر پیامبران؛ قیام علیه ایمان به توحید؛ قبطیان چه می خواهند؟؛ اسلام و جماعت اخوان مسلمین؛ برگ هایی از خاطرات زندانی؛ حقایق سخن می گویند؛ ما حفظ تمامیت ارضی مصر را می خواهیم؛ معنای قوم گرایی عربی؛ قصه دفاع؛ تبلیغ اسلام و سیاست پاره ای از حاکمان؛ ناصری گری؛ سیاست و ثروت در اسلام؛ عرب ها بدون اسلام هیچند؛ وقتی آزادی نیست دین نیست؛ درد دینداری.

۳۶. الدَّعْوَةُ الْإِسْلَامِيَّةُ تَسْتَقْبِلُ قَرْنَهَا الْخَامِسَ عَشَرَ

چاپ سوم، ۱۹۹۰، مکتبه وهبه، قاهره، ۲۱۰ ص.

غزالی این کتاب را به درخواست دانشگاه محمد بن مسعود

۳۹. دستور الوحدة الثقافية بين المسلمين

چاپ دوم، ۱۹۹۲، دارالوفاء، المنصوره، ص ۲۳۹، چاپ اول: ۱۹۸۷، دارالقلم.

موضوع این کتاب و الهام بخش آن حسن البناء است، شخصی که غزالی وی را مجدد قرن چهارده هجری و پایه گذاری مبادی و اصولی می دانست که با هدفی روشن، پراکنده امت را جمع می کرد. این نوشته تحکیم و شرح همان مبادی، در پرتو تجربه های نویسنده در طول چهل سال تبلیغ است. اوضاعی که حسن البناء در آن فعالیت های خود را شروع کرد، با کم و زیاد همچنان باقی است. اصول بیست گانه حسن البناء همان مبادی است که در زمان خود اجتماعات دینی را برای همگامی و تقریب به آن فرا می خواند. این اصول می تواند چهارچوبی قابل اجرا، بی افراط و تفریط و حکیمانه باشد.

غزالی در این کتاب ده اصل به اصول یاد شده افزوده است. این اصول به جنبه های گوناگون زندگی جامعه مسلمان در درون خود و در ارتباط با جوامع دیگر، نظر دارد. موضوعاتی از قبیل موقعیت زن؛ طبیعت خانواده؛ حقوق انسان؛ وظیفه حاکم؛ مبنای حکومت؛ طبیعت سلطنت؛ وظیفه بخش تبلیغ؛ رابطه بین مسلمانان؛ پیمان های دولتی؛ همکاری های بین المللی و نقش مسلمانان در آن.

مهم ترین عناوین کتاب عبارت است از: سیطره اسلام به همه بخش های زندگی؛ کتاب و سنت در کنار یکدیگر؛ نص و مصلحت؛ اخبار آحاد و اعتبار علمی آن ها؛ اجتهاد فقهی نشان درستی؛ تعصب مذهبی؛ سلفیگری آگاهانه؛ اختلاف های موروثی؛ ارزش و نقش آن ها؛ توسل جایز و غیر جایز؛ انحرافات روحی و جسمی؛ دوستی و دشمنی در راه خدا.

۴۰. واقع العالم الإسلامي في مطلع القرن الخامس عشر

چاپ اول: ۱۹۸۳، دار ثابت للنشر والتوزيع، قاهره، ص ۸. کتاب به بررسی توطئه هایی می پردازد که علیه اسلام و مسلمان طرح ریزی شده است؛ تلاش هایی که برای دور کردن مسلمانان از دین، عقیده و میراثشان به کار گرفته می شود تا آنان را متلاشی کنند و از بین ببرند. از اوضاع جهان اسلام و شکست آنان در برابر این قدرت ها و توطئه ها سخن می گوید و به طور خاص به مسأله استبداد سیاسی؛ فساد اداری؛ تحقیر آزادی رأی و از بین رفتن حقوق بشر در زندگی مسلمانان، می پردازد و فاصله ژرف بین تعالیم اسلام و اوضاع مسلمانان را می نماید.

۴۱. مشکلات في طريق الحياة

چاپ دوم، ۱۹۹۶، دار النهضة مصر للطباعة والنشر، قاهره، ۱۴۳ ص. چاپ اول: دارالبشير، قاهره.

کتاب فعالیت های اسلامی معاصر را پی گیری و علل عقب ماندگی مدنی و نظامی مسلمانان را بررسی می کند و از عناصر حیاتی سخن می گوید که مسلمانان با فقدان آن به چنین روزی گرفتار شدند. در کتاب برای نمونه مسائلی ارائه می شود که مبلغان اسلامی با آن دست بگریبان هستند و یا در آینده بدان مبتلا خواهند شد. عناوین اصلی کتاب عبارت است از: شیوه و شکل نو و متعدد کارهای شایسته در زمینه فرهنگ، پرورش، اخلاق؛ کلام اسلامی؛ گرفتاری زبان عربی و خطرهایی که آن را احاطه کرده است؛ میانه روی و تندروی؛ تجارت خلاف خیانتی بزرگ؛ شناخت تبلیغ و مشکل مبلغان.

۴۲. هموم داعية

چاپ دوم، ۱۹۸۵، دارالبشير، قاهره، ص ۱۷۳.

غزالی در این کتاب چندین نمونه از ریشه و سرچشمه اندوه ها و دردهای دینی را بیان می دارد و از نیازمندی فرهنگ اسلامی متداول به پاک سازی گسترده سخن می گوید. غزالی مبلغان رسمی و تلاشگران در راه تبلیغ را به نقد و بررسی فرا می خواند تا اشتباهات و خطاها کنار گذاشته شود. مهم ترین عناوین کتاب چنین است: سلفیه ای که می شناسیم و دوست داریم؛ سنتی بدون فقه وجود ندارد؛ اگر آنان [یهودیان] فرزند اسرائیل هستند پس ما فرزند کیستیم؟ اوضاع عمومی مسلمانان قبل از شکست های بزرگ تاریخی؛ دشمنی انسان ها یا جغد تقدیر؟ موانع تخیلی پیش پای مسلمانان؛ اسلام و برف انباری های موجود؟!؛ آینده در گرو وفا به دین؛ حقایق پنهانی پشت جنگ ویرانگر؛ در راه تبلیغ.

۴۳. مائة سؤال عن الإسلام

چاپ اول: ۱۹۸۴، ج ۲، دار ثابت للنشر والتوزيع، قاهره. کتاب در بر دارنده صد پرسش و پاسخ از بخش های مختلف اسلام است. موضوعاتی مهمی که در ذهن اکثر مسلمانان سؤال برانگیز است.

پرسش ها از قبیل موارد زیر است: اجماع در اسلام؛ نشانه های اولیه حکومت اسلامی چیست و حدود شرعی کی اجرا می شود؟ آیا اجرا حدود شرعی برای هر عصری مناسب است؟ آیا در عصر اتم و جنگ ستارگان سزاوار است که حقوق بشر را مسأله روز کنیم و علاقه به دین را کنار بگذاریم؟ حقیقت ملائکه و جن چیست؟ رابطه ملائکه با انسان چگونه است؟ ربط معراج با بنی اسرائیل چیست؟ آیا بیداری اسلامی در عصر حاضر وجود دارد؟ نشانه های آن چیست؟ موضع اسلام در برابر تمدن معاصر چیست؟ آیا می توان گفت اسلام در پی تمدنی ویژه است؟ نظام حکومت در اسلام چگونه است؟ موضع اسلام در برابر کنترل

جمعیت چیست؟ حکم پوشیه (نقاب) در اسلام چیست؟

۴۴. **علل و ادویه**

چاپ دوم، ۱۹۹۱، دارالدعوة قاهره، ص ۲۸۳، چاپ اول: دارالقلم، دمشق.

کتاب پژوهشی است درباره بیماری هایی که جامعه اسلامی بدان مبتلاست و راه علاج آن ها از راه تصحیح اشتباهاتی که در تاریخ مسلمانان به وجود آمده است.

عناوین مهم کتاب بدین شرح است: انسان در قرآن؛ چگونه اسلام مسیر جهان را متحول ساخت؛ اولوالالباب در قرآن؛ نگاهی به شخصیت های توانمند از قبیل: مالک، محمد عبده، سید جمال الدین اسدآبادی؛ امامی بزرگ و مدرسه ای پیشرو؛ وقتی که کفر زیر کی به شمار می آید؛ ضرورت رفع موانع؛ شایعه هایی با رنگ علمی؛ نخستین نشان عظمت پیامبر (ص)؛ گذر از علم به ایمان؛ آموزش پایه ای؛ اسرار عقب ماندگی مسلمانان؛ وظیفه جهانی ما؛ گرفتاری فرهنگ اسلامی؛ امانت در نقل و گزارش فرهنگ.

۴۵. **مستقبل الاسلام خارج ارضه. کیف تفکر فیه**

چاپ اول: ۱۹۸۴، دار الشروق، ۲۰۲ ص، و همزمان از مؤسسه الشرق للعلاقات العامة، ۱۹۸۴، عمان. کتاب در پی پاسخ به پرسش های مهمی از قبیل موارد زیر است:

آیا مسلمانان رسالتشان را ابلاغ کرده اند و مردم از آن سودی برده اند؟

آیا تبلیغ اسلامی بر شیوه متداول، ابزار درست، تلاش مرتب و مطالعه اوضاع ملت هایی که آنان را به اسلام می خوانیم، استوار است؟

آیا توانایی هایمان را درست عرضه کرده ایم؟ یا با بد فهمیدن و یا بد عرضه کردن به رسالت پیامبر (ع) ستم روا داشته ایم؟

از جمله عناوین کتاب است: نقد معارف اسلامی پیش از عرضه آن؛ شخصیت مسلمان معاصر؛ آیا تبلیغ برای توفیق اهدافمان مفید است؛ اهل قرآن و اهل حدیث.

۴۶. **قصه حیاة مقتطفات من مذکرات الشیخ**

این نوشته بعد از مرگ مؤلف در مجله اسلامیة المعرفة، سال دوم، شماره ۷ چاپ و نشر یافت.

این اثر گزیده ای است از زندگی شیخ غزالی، و از تولد وی در عصر ناآرام و پرتشویش تاریخ اسلام و در روزگار تیره ای که انگلیس، مصر و بخش های پنهان سرزمین زخم خورده اسلامی را تحت اشغال داشت. قرنی که شیخ در آن به دنیا آمد، از بدترین قرونی بود که دین حنیف اسلام از سر گذراند. هفت

ساله بود که مصطفی کمال آتاتورک خلافت اسلامی را کنار نهاد و از آن شبیحی بی روح ساخت. مؤلف در این نوشته از آموزش های دینی و اجتماعی خود سخن می گوید. از ناآرامی های سیاسی حرف می زند که با تعطیل قانون اساسی در مصر به دست محمود محمود پاشا و الغای آن توسط اسماعیل صدیقی پاشا و تدوین قانون اساسی جدید همراه بود.

از جمله عناوین کتاب عبارت است از: خاطرات کودکی، آموزش دینی و اجتماعی؛ از بازداشت تا زندان؛ بهره گیری از آزادی های دمکراتیک؛ اصول سیاسی جماعت اخوان المسلمین.

۴۷. **سرتاخر العرب والمسلمین**

چاپ اول: ۱۹۷۸، دارالریان للتراث، ص ۱۸۷.

غزالی معضلات تبلیغ در شرق و غرب جهان اسلام را همگون می دانست، گرفتاری مبلغان آگاه را بسیار شدید می دید و مبلغان برخوردار از فقه و قرآن را بسیار کمیاب می دانست.

مسلمانان آزمند را به خاطر آنکه جریان امور را بد می فهمند و یا اسیر عواطف بی خردانه می شوند، برای خود و خانواده شان زیان آور می دید. افرادی که ضرر می زنند و سودی نمی بخشند.

کتاب تلاشی است برای تبیین عوامل پنهان عقب ماندگی مسلمانان. از جمله عناوین آن موارد زیر است: نقص در کجاست؟؛ بعضی از سنت های طبیعی الهی از نظر قرآن؛ تأثیر خودخواهی ها و تعصب ها بر تبلیغ اسلام؛ دانش مغشوش؛

حداقل فرهنگ یک مسلمان؛ مرحله دیگری از معرفت دینی؛ نسلی قربانی ناتوانی؛ اوضاع امروز و آرزوهای فردا؛ وحدت اسلامی راهی طولانی اما حیاتی.

۴۸. **الطریق هنا**

چاپ اول: ۱۹۸۵، دارالصحوة، قاهره.

چاپ دوم: ۱۹۹۲، دار الشروق، قاهره، ص ۱۶۰.

کتاب بیانگر تفاوت های گوناگون بین وضع مسلمانان و مقتضیات دینی کنونی و در گذشته آنان است. غزالی مردم را به روآوری به تفکر و آگاهی دعوت می کند و آینده را در گرو این نوع بیداری می داند.

مهم ترین عناوین کتاب اینهاست: تبلیغاتی گمراه کننده در بین ملتی در شرف نابودی؛ چرا چشمه های این دانش خشکید؟ مسأله اخلاق در زمان های ما؛ جامعه مصمم باید رسالت خود را انجام دهد؛ آیا این حق چهارچوبی دارد؟ تهاجم صلیبی علیه اعجاز علمی قرآن؛ حکومت اسلامی بی ریشه نیست؛ ابعاد انسانی سخنرانی پیامبر اکرم در حجة الوداع.

۴۹. **جهاد الدعوة بین عجز الداخل و کید الخارج**

دارالصحوة، بدون تاریخ، قاهره، ص ۱۹۲؛ چاپ دوم:

۱۹۹۱، دارالقلم، دمشق .

خلاصه کتاب این است که جهاد اسلامی دفاع از زمین و عرض جامعه است، دفاع از حال و آینده، تاریخ، شخصیت، دین و دنیاست. اسلام به طبیعت نظامی نمی اندیشید؛ پیروزی خدا و پیامبرش در بعد نظامی و غیر نظامی آن در میدان تبلیغ، مال و دانش بود. همچنین در عرصه گشت و گذار، اکتشاف، کمک و خدمات اجتماعی بود.

مهم ترین عناوین کتاب چنین است: واقعیتی که از آن خارج نشده ایم؛ خیالاتی ناروا؛ توجیه نابخردان؛ آنچه که از آن به آیه شمشیر یاد می کنند؛ اسلام مبنای شرعی حکومت در جهان اسلام است؛ ارتش شکست ناپذیر یک دروغ تاریخی است.

۵۰. حق المر

چاپ اول: ۱۹۹۳، دارالشروق، قاهره.

زیر این عنوان یک دوره پنج جلدی و با چاپ های گوناگون از مؤلف نشر یافته که در واقع گلچینی از آثار قلمی غزالی است. گزیده های کوتاهی است که برای غیرتمندان به دین و امت اسلامی رهگشا به مفاهیم فراوان است. مؤلف در این نوشته ها برای برانگیختن مبارزان در خط و تحقق حق و نابودی باطل نگاهی به زندگی روزمره مسلمانان می افکند. گفتارهایی است که روشنائی ایمان از آن می درخشد و دفاع از حق در آن موج می زند. این زنجیره از کتاب ها مجموعه مقالات کوتاهی در موضوعات گوناگون از زندگی روزمره است و به مسائل مطرح در زندگی می پردازد. هدف این نوشته ها برانگیختن شعور نهفته در دل مؤمنان و همچون شهابی است که تاریکی ها را می شکافد و راه را می نمایاند.

خطاهای بسیاری بین مسلمانان وجود دارد که به خاطر فقدان مصلح، ریشه دار شده اند. ناآگاهی به حقیقت وقتی در درون حصارهای سخت شکل بگیرد، برای درهم شکستن آن نیاز به ابزاری قوی است. برای تبلیغ اسلام باید ابزار روشنگر به کار گرفت تا بتوان هر شبهه ای را جواب گفت و هر پرسش شک برانگیزی را پاسخی سریع داد بدان امید که فرصتی برای شبهه انگیزی و گمراه سازی پیش نیاید.

۵۱. الغز و الثقافی یمتد فی فراغنا

چاپ اول: ۱۹۸۵، مؤسسه الشروق للعلاقات العامه، عمان و همزمان دارالشروق، قاهره، ۲۲۴ص.

کتاب درباره فرضیه ای حرف می زند که مدعی وجود خلأ واقعی در ذات اسلام معاصر است. فرضیه ای که درباره اسلام، سطحی و کودکانه است و از روزگار اضمحلال فکری در تاریخ مسلمانان نشأت می گیرد. مؤلف تصحیح می کند که اسلام ذاتاً تقلید از دیگران را نفی می کند و بعضی تصوراتی را که به اسلام

منسوب می کنند، در واقع از اسلام نیست. این کتاب مسلمانان را نسبت به کوتاهی در درک اسلام که زمینه ساز تهاجم فرهنگی است، هشدار می دهد. بعضی از عناوین کتاب عبارت است از: اسلام دین اندیشوران؛ مبارزه فرهنگی؛ دین تمدن کنونی را و تمدن کنونی دین را خوش نمی دارد؛ جنگی دو چندان و امتی سرگردان؛ جامعه میراثی یا جامعه میراث بر؟؛ بذرهای مسموم در عرصه اصلاح، تناقض های کشنده.

۵۲. المحاور الخمسة للقرآن الکریم

چاپ اول: ۱۹۸۹، دارالصحوه، قاهره؛ و همزمان دارالقلم، دمشق، ۲۴۴ص.

کتاب در پنج محوری بحث می کند که قرآن بدان پرداخته است و مؤلف بر این باور است که این پنج محور ریشه بسیاری از مسائلی است که در قرآن مطرح شده است. محورها عبارتند از:

۱. خدای واحد و عناوین فرعی این محور مباحث توحید، جبر و اختیار در قرآن کریم، بهسازی اعتقاد و سلوک است.
۲. هستی که بر خالق خود دلالت می کند و عناوین فرعی آن عبارت است از: معنویت در اسلام؛ ارتباط ذکر و دعا با مشاهده مخلوقات در زمین و آسمان؛ آیا کناره گیری مسلمانان راه حل درست است؟
۳. قصص قرآنی: عناوین فرعی این محور عبارت است از: ابعاد روانی و اجتماعی اسلام، تعصب عربی، سرگذشت علم و حکومت در تاریخ اسلام.
۴. علوم انسانی مثل علم تاریخ، سیاست و فرهنگ.
۵. حوزه تربیت و تشریح و عناوین فرعی این محور چنین است: تمدن کنونی بی اختیاری انسان؛ ربا؛ احسان؛ خیانت و حقه بازی.

۵۳. السنة النبویة بین اهل الفقه و اهل الحدیث

چاپ اول: ۱۹۸۹، دارالشروق، قاهره، ۲۶۰ص.

این کتاب به توصیه سازمان جهانی اندیشه اسلامی و در راستای پاسداشت سنت نبوی و دفاع از آن در برابر جسارت ناتوانان و کم خردان نوشته شده است و راهنمای افرادی است که با خواندن گذرا و حتی عمیق کتب حدیثی تصور می کنند به اسلام آگاهی کامل یافته اند. نصیحتی است برای افرادی که پوسته اسلام را شناخته و مغز آن را فراموش کرده اند.

این کتاب موجب درگیری درباره شیوه های فهم حدیث نبوی گشت و تأثیر شایسته در فکر مسلمانانی گذاشت که با کنار زدن برداشت های غلط و احکام جزمی بی اساس، شیرینی ایمان و یقین را باز یافتند. از جمله موضوعات کتاب اینهاست: در دنیای زنان؛ غنا؛ دین در چنبره عادات و سنن؛ حقیقت

سنت های قرآن؛ آثاری که برای کنار گذاشتن قانون علیّت نگاشته شده است؛ جدایی علم از حکومت؛ فقه روز؛ شناخت سنت های الهی در جان و جهان؛ ابزار شهود حضوری و شهود تاریخی.

۵۷. صحیحة تحذیر من دعاء التنصیر

چاپ اول: ۱۹۹۱، دارالصحوة، قاهره، ۱۵۵ ص.
غزالی این کتاب را پس از اطلاع از کتابی نوشت که درباره مسیحی سازی مسلمانان و تعیین چهارچوب زمانی برای تلاش ها؛ گفتگوها، پیشنهادهای و نتایجی که در یکی از کنفرانس های تبشیری در آمریکا به دست آمده بود، نشر یافت. کنفرانس مزبور اختصاص به مسیحی کردن مسلمانان در جهان داشت و برای این منظور صد میلیون دلار گردآوری می شد.

نویسنده تأکید می کند که این سمینار دارای اهداف و ابزار ناشایستی است و مسلمانان در شرق و غرب باید بیدار و برای دفاع آماده باشند. کتاب تلاشی است در راستای بازگشت به موضع گیری های گذشته و بیان علل جنگ های فراوانی که بین مسلمانان و مسیحیان در گرفت و پس از بررسی مشخص می کند که در این جنگ ها مسلمانان مسؤول نبودند. کتاب فراخوان خردمندان و مخلصان برای جستجوی حقیقت در عصر خرد و بازیابی موارد متفق علیه همه انبیای آسمانی است.

عناوین کتاب عبارت است از: عیسی خدا نیست؛ مسلمانان پیرو همه انبیا هستند؛ نمونه هایی از مسیحی سازی رسمی؛ سرنوشت زن در بین مسیحیان و مسلمانان، زن در اروپا و آمریکا.

۵۸. نحو تفسیر موضوعی لیسو القرآن الکریم

چاپ دوم، ۱۹۹۶، دارالشروق، قاهره، ص ۵۶۰.
کتاب مطالعه جدیدی درباره قرآن و در صدد ارائه تفسیر موضوعی برای هر کدام از سوره های قرآن کریم است. تفسیر موضوعی غیر از تفسیر موردی است. شیوه اخیر یک یا چند آیه را تفسیر و به شرح الفاظ و ترکیب آنها می پردازد. ولی شیوه نخست یک سوره را کامل در نظر می گیرد و در صدد ارائه تصویر کلی از سوره می باشد. به آغاز و فرجام سوره می نگرد و رابطه واقعی بین آنان را شناسایی می کند. پاره نخست سوره را مقدمه آخر و پایان سوره را تصدیقگر آغاز آن قرار می دهد. تفسیر موضوعی، نوعی از تفسیر است که ما را از تفسیر موردی بی نیاز نمی کند، بلکه تکمیل کننده آن و تلاشی در کنار تلاش های دیگر است. عناوین کتاب همه سوره های قرآن را شامل می شود و تفسیر موضوعی گذرا نسبت به همه سوره ها را در بر می گیرد.

۵۹. من کنوز السنّة

این کتاب هنوز از چاپ خارج نشده است.

شیطان زدگی و راه درمان آن؛ نخست شناخت قرآن؛ احادیث فتن؛ ابزارها و هدف ها؛ جبر و اختیار.

۵۴. قضایا المرثیة بین التقالید الراكده و الوافدة

چاپ پنجم، ۱۹۹۴، دارالشروق، قاهره، ۲۱۸ ص.
کتاب مجموعه ای است از مطالب علمی، ادبی، نقد، تاریخ، فتاوی گذشته و حال درباره مسائل زن، خانواده و جامعه. عناوین کتاب به شرح زیر است:

بازسازی چهره زن مسلمان؛ نقش فراموش شده زن؛ تساوی بین زن و مرد در قرآن؛ زن در آینه علم و ادب؛ مفاهیمی که نیاز به بازنگری دارد؛ برداشت هایی درباره زن که ریشه اسلامی ندارند.

۵۵. تراثنا الفکری فی میزان الشرع و العقل

چاپ چهارم ۱۹۹۶، انتشارات المعهد العالمی للفکر الاسلامی، ۲۲۴ ص.

کتاب درباره علوم نقلی اسلام بحث می کند. روش تدریس و ضرورت بازسازی برنامه آن و اصلاح جنبه های علمی-آموزشی مزبور را بررسی می کند. کتاب دارای ده فصل است:

اسلامی بودن شناخت یا شناخت اسلامی؟ ابعاد وحی الهی؛ پرده هایی که بر حقیقت بزرگ کشانده شده است؛ تبیین مسأله و بی ابهامی آن؛ حقایقی درباره تربیت؛ نمونه هایی از نوآوری؛ بازسازی تاریخ نگاری؛ در حاشیه تفسیر، در حاشیه سنت؛ آینده زبان عربی و آداب آن.

۵۶. کیف تعامل مع القرآن الکریم

چاپ چهارم، ۱۹۹۳، دارالوفاء، المنصورة، ۲۳۶ ص.
چاپ سوم از معهد العالمی للفکر الاسلامی ۱۹۹۲.

کتاب شامل بررسی هایی درباره شیوه فهم قرآن، مسائل، تفسیر، تأویل، تطبیق و تبویب آن، رابطه آن با علوم قدیم و جدید مسلمانان، چگونگی تبدیل آن به منبع اول فرهنگ مسلمانان معاصر، شناخت و یادگیری آن است. نویسنده تلاش می کند قرآن را به مرکز نقل فرهنگ مسلمان معاصر برگرداند. این بررسی ها به خاطر تنوع موضوعات با نقد و بررسی های فراوانی مواجه شد و پژوهشگران در تلاش برای نزدیک ساختن آگاهی های قرآنی به ضوابط شیوه نقد تحلیلی، به نقد و بررسی آن پرداختند. اهمیت این کتاب در تلاشی است که برای تصحیح مفاهیم مربوط به قرآن در ارتباط با موضوعات اسلامی جهت پایه ریزی روش اسلامی معاصر برای فهم قرآن به کار گرفته شد. بعضی از عناوین کتاب چنین است:

آثار کنار گذاشتن قرآن؛ بازگشت به قرآن؛ تجربه شخصی؛ فراگیری نگرش قرآنی؛ ابعاد شیوه مطلوب؛ نیازمندی به فهم